

УДК 001(09) + 902.7
ББК +63.3 (2г)

ИНЪИКОСИ УНСУРҶОИ
ФАРҶАНГИ МОДДИИ ТОҶИКОН
ДАР «ЧАҶОР МАҚОЛА» - И
НИЗОМИИ АРУЗИИ САМАРҚАНДИ

Бурҳонов Саидориф Саидмуҳамадович,
аспиранти кафедраи таърихи
Ватани Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи акад. Б. Гафуров
(Тоҷикистон, Хучанд)

ОТРАЖЕНИЕ МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКОВ В
«ЧЕТЫРЕХ БЕСЕДАХ» НИЗАМИ
АРУЗИ САМАРКАНДИ

Бурханов Саидориф Саидмухаммадович,
аспирант кафедры отечественной
истории Худжандского государственного
университета им. акад. Б.Гафурова
(Таджикистан, Худжанд)

REFLECTION OF TAJIKS`
MATERIAL CULTURE IN "FOUR
DISCOURSES" BY NIZAMI ARUZI
SAMARKANDI

Burkhonov Saidorif Saidmukhammadovich,
post graduate of the department of home
history under Khujand State University named
after academician B.Gafurov
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: burhonovsaidorif@mail.ru

Ключевые слова: «Чахор макола» («Четыре беседы»), Низами Арузи Самарканди, материальная культура, архитектурное искусство, ремесло

В статье на основе анализа некоторых рассказов из трактата Низами Арузи Самарканди «Четыре беседы» выявлены элементы материальной культуры таджиков X-XIII вв. Исходя из их принадлежности и по мере возможности они сгруппированы по следующим отраслям материальной культуры: архитектурные памятники и жилища, одежда, орудия труда, бытовая утварь, вооружение, украшения и т.д. По мнению автора, несмотря на то, что сведения Низами Арузи Самарканди по этому вопросу ничтожно малы и фрагментарны, так как освещение материальной культуры не являлось главной целью его трактата, некоторые его сообщения в этой области уникальны и в других источниках не встречаются. Именно поэтому этот трактат можно считать важным источником для изучения различных сторон материальной культуры таджиков.

Key words: Chakhor Makolas (four discourses); Nizami Aruzi Samarkandi, material culture, architectural art, craftsmanship

Proceeding from the analysis of some short stories from Nizami Aruzi Samarkandi`s treatise "Four Discourses", the author of the article elicits the elements of Tajiks` material culture of the X-th – the XIII-th centuries. They are grouped on the following branches of material culture according to their appurtenance: architectural monuments and dwellings, clothes, labour tools, home utensils, ammunition, jewellery and etc. The author presumes that in spite of Samarkandi`s data on the issue in question being quite scanty and fragmental, as elucidation of material culture is no central objective of his treatise, certain information related to this field is unique and doesn`t occur in any other originals. Just due to this fact the treatise can be considered as the most important source for studying various aspects of Tajiks` material culture.

Фарҳанг чузъи ҷудонашавандаи ҳаёти инсонӣ буда, дар ҳар давру замон вобаста ба шароитҳои мавҷуда таназзул ва ё рушду инкишоф меёбад.

Ҷомеаи инсонӣ бе фарҳанг вучуд дошта наметавонад ва маҳз фарҳанг барои муаррифии дастовардҳои халқу миллатҳо хизмат мекунад.

Истилоҳи фарҳанг дар фарҳангҳою адабиётҳо ба таври мухталиф маънидод карда мешавад, ки мувофиқи яке аз онҳо фарҳанг маҷмӯи дастовардҳои инсоният дар соҳаи муносибатҳои истеҳсоли, ҷамъияти ва ахлоқӣ мебошад [5, с.393].

Халқи тоҷик низ аз зумраи мардуми фарҳангсозу фарҳангдӯст шинохта шудааст. Фарҳанги тоҷикон таърихи чандинҳазорсола дошта, баъзе дастовардҳои фарҳанги моддӣю маънавии он то имрӯз мавриди истифодаи аҳли башар қарор дорад.

Сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ роҷеъ ба фарҳанги моддӣ ахбори нодир доранд. Дар қатори дигар манбаҳои таърихӣ сарчашмаҳои хаттӣ низ инъикоскунандаи ин масъала шинохта шудаанд.

Шарқшиноси рус С.И. Баевский зарурати ба ҳайси сарчашмаи омӯзиши фарҳанги моддӣю куруни вусто ҷалб намудани фарҳангҳо сухан ронда қайд мекунад, ки И.П. Петрушевский дар асари бунёдии худ “Зироаткорӣ ва муносибатҳои аграрӣ дар эрони қарнҳои XIII–XIV» фарҳанги “Меъёри Ҷамолӣ”-и Шамси Фаҳриро дар тавсифи кишоварзӣю агротехникаи қарнҳои мазкур хеле самарабахш мавриди истифода қарор додааст (1, с. 197). Лозим ба таъкид аст, ки дар қулли сарчашмаҳои асримиёнагӣ на танҳо рисолаҳои соф таърихӣ, балки осори адабӣ низ оид ба унсурҳои фарҳанги моддӣ, аз қабилӣ сарулибос, зару зебар, олоти меҳнат ва амсоли инҳо маълумот мавҷуд аст.

«Чаҳор мақола» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ аз ҷумлаи рисолаҳои асримиёнагии адабию ахлоқӣ мебошад, ки дар баробари маводи хеле пурқимати адабӣ, маълумоти ҷолиби таърихӣ, кишваршиносӣ ва этнографӣ низ дорад. Дар ин китоб маълумоти зиёд ва басо нодир роҷеъ ба шоҳаҳои фарҳанг гирд омадааст. Дар «Чаҳор мақола» як қатор унсурҳои фарҳанги моддӣю асримиёнагии тоҷикон инъикос ёфтааст, ки онҳоро шартан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудем:

1. Хоҷагидорӣ
2. Манзил, қасрҳо ва ороиши онҳо
3. Сарулибос
4. Олоти меҳнат
5. Ашъи рӯзгор
6. Аслиҳаи ҳарбӣ

Яке аз унсурҳои муҳимтарини фарҳанги моддӣ санъати кишоварзӣю ва боғдорӣю обҷақорӣ ба ҳисоб меравад. Ин намуди фаъолияти аҷдоди тоҷиконро муаллифони асримиёнагии араб ва тоҷику форс дар осорашон ба хубӣ инъикос кардаанд. Бинобар гуфти эшон, дар Мовароуннаҳру Хуросон ҷунон ҳосили зиёд ба даст меовардаанд, ки онро мардум на танҳо истеъмол мекардаанду ба кишварҳои ҳамсоя содир менамудаанд, балки зиёдиашро ба чаҳорпоён меоданд ва ҳатто қисми ҳосил дар саҳро ва боғот боқӣ мемондааст.

Баъзе паҳлӯҳои ин масъала дар рисолаи Низомии Арӯзии Самарқандӣ низ акс ёфтааст. Муаллиф ҳангоми баёни тарзи зиндагии аҳли дарбору ашрофзодагон, базмҳои ҳокимон, ороستاني дастурхон ва анвои хӯрданиҳо сухан меронад, ҳоҳ ноҳоҳ асомии мева ва сабзавоти мухталифро ёд мекунад.

Аз навиштаҳои муаллифони куруни вусто маълум аст, ки ҳокимони давр ҳар фасли солро дар ин ё он минтақаи қаламравашон мегузаронидаанд. Сомониён низ пайрави ин русум будаанд. Намунае аз одати мазкури онҳо дар «Чаҳор мақола» низ зикр гардидааст.

«Наср ибни Аҳмад, - менависад Низомии Арӯзии Самарқандӣ, - фасли зимистон ба дорулмулки Бухоро муқом мекарду тобистон ба Самарқанд рафтӣ ё ба шаҳре аз шаҳрҳои Хуросон. Магар навбати Ҳарӣ буд. Наср ибни Аҳмад рӯй ба Ҳарӣ ниҳод ва ба дари шаҳр, ба Марғи Сапед фуруд омаду лашкаргоҳ бизад.

Дар саводи Ҳарӣ саду бист лавн ангур ёфта шавад, ҳар як аз якдигаре латифтару лазизтар ва аз он ду навъ аст, ки дар ҳеч ноҳияи рубъи маскун ёфта нашавад: яке парниён ва дувум каланҷарии тунукпӯсти хурдтакси бисёроб, гӯй, ки дар ӯ аҷзои арзӣ нест. Аз каланҷарӣ хӯшае панҷ ман ва ҳар донае панҷ дирамсанг биёяд, сиёҳ чун қиру ширин чун шакар ва аз вай бисёр битвон хӯрд ба сабаби моъияте, ки дар ӯст. Ва анвои меваҳои дигар ҳама хиёр ...

Чун ибни Наср бини Аҳмад меҳргону самароти ӯ бидид, азимаш хуш омад. Наргис расидан гирифт. Кишмиш бияфканданд, дар молину мунаққӣ баргирифтанд ва ованг бибастанд, ва ганҷинаҳо пур карданд [4, с.50 - 51].

Аз ҳикояи овардашуда хулоса намудан мумкин аст, ки дар Ҳирот бехтарин навъҳои ангур мавҷуд будааст. Амсоли ангури парниёну тунукпӯсти бисёроб, ки диққати ҳар бинандаро ба худ ҷалб менамуд. Чунон ки дар боло қайд кардем, амир ҳар фасли сол ҷойи иқомату истироҳати худро тағйир меод ва мавзеи бехтару хубтарро ихтиёр мекард.

«Амир бо он лашкар бад-он ду пора деҳ даромад, - иттилоъ медиҳад Низомии Арӯзии Самарқандӣ, - ки ӯро Ғӯра ва Дарвоза хонанд. Сароҳое диданд ҳар яке чун биҳишти аъло, ва ҳар якеро боғею бӯстоне дар пеш бар маҳабби шамол ниҳода. Зимистон он ҷо муқом карданд ва аз ҷониби Сичистон норанҷ овардан гирифтанд, ва аз ҷониби Мозандарон турунҷ расидан гирифт. Зимистоне гузошанд дар ғояти хушӣ» [4, с.51]. Чунин пиндоштан шояд роиҷ бошад, ки дар боғу бӯстон бо меваву гиёҳҳо истироҳат хуш меомадааст ва аз ҳар ҷониб ба сӯи қароргоҳи амир ҳар гуна анвои мевачот, ҳатто норанҷ мерасид.

Дигар унсури фарҳанги моддӣ ёдгориҳои меъморӣ ба ҳисоб мераванд. Ағлаби муаррихону адибон оид ба бинову иншооти замони пеш ва давраи худ дар асоси сарчашмаҳои мӯътамад маълумот додаанд.

Чунон ки муаррих Абдуҳолик Холиқӣ маълумот медиҳад, асрҳои X – XIII ҳокимон барои сохтани бӯстонсароӣ масоҳати кушоди назди девори шаҳриро интихоб мекарданд. Онҳо бо мақсади бехатарӣ ин худро бо девори алоҳида ихота мекарданд ё ин ки кӯшкҳо сохтори мудофиавии шаҳру деҳаро нигоҳ медошанд. Ин айём дар бахши маданияти моддӣ тағйирот ба амал омада, инкишофи шаҳрҳо ва рушди иқтисодиёт ба назар мерасад. Дар шаҳрҳои Бухоро, Марв, Ғазна, Ҳирот, Балх ва дигар шаҳрҳо биноҳои боҳашамат пайдо шуданд. Дар ин шаҳрҳо қасрҳои мӯхташам, масҷиду мадрасаҳо, корвонсароӣҳо ва дигар иншоотҳо қомат афроханд [6, с.27-28].

Бинобар гуфти академик Бобочон Ғафуров, дар қарнҳои X – XIII санъати меъморӣ ба дараҷаи баланди тараққиёти худ расид. Аз асрҳои XI – XII ва ибтидои асри XIII миқдори зиёди осори меъморӣ мӯхташам то замони мо омада расидааст. Дар ин давра сохтмони қасрҳо хеле вусъат ёфт. Қасрҳои ҳокимони Хатлон, Тирмиз ва амирони ғазнавӣ, ки аз тарафи бостоншиносон дар Ҳулбук (ҷануби Тоҷикистон), Тирмиз, ҳаволии Ғазна ва Лашкари Бозор кашф шудаанд, дар ин бора гувоҳӣ медиҳанд [3, с.427 - 428].

Оид ба масъалаи баррасишаванда дар «Чаҳор мақола» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ низ баъзе ахбор ҷой дорад.

Дар мақолати сеवуми ҳикояти дувум Низомии Арӯзии Самарқандӣ навиштааст, ки Яминудавла султони Маҳмуд ибни Носируддин ба шаҳри Ғазнин бар болои кӯшке

дар чаҳордарӣ нишаста буд ба боғи Ҳазордарахт, рӯй ба Абӯрайҳон карду гуфт: «Ман аз ин чаҳор дар аз кадом дар берун хоҳам рафт? Ҳукм куну ихтиёри он бар порае коғаз навис ва дар зери ниҳолии ман нех!». Ва ин ҳар чаҳор дар роҳи гузар дошт.

Абӯрайҳон устурлоб хосту иртифоъ бигрифт ва толеъ дуруст карду соате андеша намуд, ва бар порае коғаз бинвишт, ва дар зери ниҳоли ниҳод.

Маҳмуд гуфт: «Ҳукм кардӣ?» Гуфт: «Кардам.» Маҳмуд бифармуд то канандаю теша ва бел оварданд, бар деворе ки ба ҷониби Машрик аст, даре панҷумин биканданд ва аз он дар берун рафт...[4, с.93].

Аз ҳикояи мазкур то андозае хулоса кардан мумкин аст, ки кӯшкҳои он давра баъзеашон ҳатто аз чаҳор дар иборат будаанд. Шояд чаҳор дар барои мудофияи султон хизмат мекард. Аз ин ҳикоят бар меояд, ки дар Ғазнин қалъае будааст ва дар яке аз зиндонҳои он Абӯрайҳонӣ Берунӣ бо сабаби мувофиқ наомадани ҳукмаш бо раӣи султон шаш моҳ боздошт шудааст.

Тоҷикон аз давраҳои қадим дорои санъати баланди матоъбофию либосдӯзӣ буданд. Дар манбаҳои асримиёнагӣ аз хусуси матоъҳои мухталиф, тарз, макон ва коргоҳҳои истехсоли онҳо ахбори арзишманд ҷой доранд. Маълумоти «Чаҳор мақола» дар ин ҷода басо муҳиманд. Гарчанде муаллиф маҳсус ба омӯзиши ин масъала даст назада бошад ҳам, ҳангоми баёни масоили мухталиф ба ин муаммо низ даст задааст.

Аз хусуси лавозимоти ҳаррӯза ва либос дар асар мо бо мафҳумҳои хаймаву гулӯлакамон, ҷомаи сиёҳ, атласи маъданияи маликию тамим ва носичу (порчаи абрешими зардӯзишуда) мумаззачу (ҷомаи зарбофт) микрозию (ҷомаи гаронбаҳо) исқун (дебои сиёҳ), чубба, шалвору мӯза, пойтоба дучор меоем.

Дар мақолати дуҷуми ҳикояти чаҳорум ишораҳо ба либоси шоир Фарруҳӣ вучуд дорад. Гарчанде муаллиф дар тасвири сарулибоси шоир маҳдуд шуда бошад, маълумоти ӯ барои пайдо намудани тасаввурот роҷеъ ба сарулибоси рӯзмарраи намояндагони табақаи поёнӣ ва ё миёнаи ҷомеаи он замон кӯмак мерасонад.

«Фарруҳӣ ба назди Амиди Асъад, ки қадхудои амири Чағониён буд, рафту қасидае хонд,- навиштааст Низомии Арӯзӣ. - Ҳоча Амиди Асъад марде фозил буду шоирдӯст. Шеъри Фарруҳиро шеъре дид тару гуворо, хушу устодона. Фарруҳиро сағзие дид беандом, чуббае пешу пас чок пӯшида, дасторе бузург сағзивор дар сар ва пою кафш бас нохуш ва шеъре дар осмони ҳафтум [4, с.59].

Дар порчаи баррасигардида бо истилоҳи «сағзивор» дучор меоем. Ҷӣ хеле, ки маълум аст, дар адабиёти давраи Низомии Арӯзӣ истилоҳи «сағзӣ» нисбати аҳолии вилояти таърихӣ Сичистон (Сиистон, Сакистон–Б.С.) қорбаст мегардид ва он ишора мекунад ба авлоди сақоиён будани онҳо. Чунончӣ, дар «Шоҳнома» оварда шудааст, ки душманони Рустам ўро «сағзӣ» ва ё «сақзӣ» гуён таҳқир мекарданд.

Либосҳои болоии мардонаи ин давра қабо, чубба, дурроъа, тайласон, қамис ва дуваҷ будааст [6, с.91 - 92]. Исботи ин гуфтаҳоро мо аз ҳадяи султон Маҳмуд ибни Носируддин ба Абӯрайҳон Берунӣ мушоҳида карда метавонем: «...Фардо бифармой то ўро берун оранд ва асбу сохти зард ва чуббаи маликӣ ва дастори қасаб диҳанд ва ҳазор динору гуломе ва канизаке» [4, с.94].

Аз даҳони шоир Муиззӣ чунин ҳикоя расидааст, ки Маликшоҳ (1072 - 1092), сеюмин ҳоким аз сулолаи Салҷуқӣён, дар ғуруби офтоб аз хайма дар даст бо камони гурӯҳе (гулӯлакамон) барои дидани моҳи нав баромадааст. Нафаре, ки аввалин шуда моҳи навро мездид, он ба сифати аломати нек хизмат мекард [2, с.36].

Муаллифи «Чаҳор мақола» то андозае роҷеъ ба муносибати хулафои Аббосӣ ва вазирони эронитаборонашон Оли Бармак низ хабар медуҳад, ки онҳоро баёнгарии шукӯху азамати дарбори халифа, русуми акди никоҳ, карру фари дарбориён ва

мавқеи Бармакиён дар ҳаёти сиёсии ҳамон даврон маънидод кардан мумкин аст: «...Маъмун духтари Фазлро бихост ва қарор дода буд, ки пас аз як моҳи муқом дар хонаи арӯс ба манзили хеш бозгардад. Он рӯз кӯшиш кард ҷомаи беҳтар пӯшад.

Пас, Маъмун он рӯз ҷомахонаҳо арз кардан хост ва аз он ҳазор қабои атласи маъданию маликию тамим ва носичу мумаззачу микрозию иксун ҳеч напосандид ва ҷомаи сиёҳе дарпӯшиду рӯй ба хонаи арӯс ниҳод [4,с.42].

Қабо аз рӯи нишондоди «Бурҳони қотъ» либосе дар шакли хилъат будаасту одатан буриши рост ё уреб доштааст ва баъзан аз ҳарду тарафи бурриш тугмаҳо доштааст. Ин либосро қариб ҳамаи намояндагони табақаи ҷома ба бар менамуданд. Дар иртибот ба ин қаборо либоси универсалӣ номидан мумкин аст. Қабо аз рӯи ранг ва матоъ гуногун будааст [6,с.92].

Қабои аз абрешими румӣ бештар дар «Таърихи Байҳақӣ» ёд шудааст. Дар Рум (Осиёи Сағир) матоъҳои абрешимии қиматбаҳои гуногунрангу нақшу нигордор бисёр буд. Бинобар иттилоъи Байҳақӣ амири Ғазнавиён Масъуд ба қабҳои аз абрешими румӣ дӯхта тавачҷӯҳи бештар доштааст. Ғуломони дарбор низ дар вақти қабули сафирони хилофат қабои абрешимии шуштарӣ мепӯшиданд. Дар бораи абрешими шуштарӣ, ки дар шаҳри Шуштари вилояти Хузистон истехсол мешуд ва ранги сурх дошт, Гардезӣ низ ёдовар шудааст [6,с.94].

Дар «Чаҳор мақола» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ оид ба намуди мухталифи зару зевар ва воситаҳои ороишӣ, ба монанди зару ҷавохир, дурру лаъл, марворид, динор, яъне воҳиди пули тилло ва амсоли инҳо низ маълумот вучуд доранд: «...Ва дар Мовароуннаҳр одату расм аст, ки дар маҷлиси подшоҳ ва дигар маҷолис зару сим дар табақҳо ба нуқл биниҳанд, ва онро «сими тоқо ё чуфт» хонанд» [4,с.75]. Вақте ки муаллифи рисола аз боби ишқи Султон Маҳмуду Аъзи турк маълумот медиҳад, навиштааст, ки «...Маҳмуд зару ҷавохир хост ва афзун аз расми маъхӯд ва одат Аъзро бахшиш кард ва аз ғояти мастӣ дар хоб рафт [4, с.56].

Низомии Арӯзии Самарқандӣ аз олоти меҳнат дар «Чаҳор мақола» - и худ теша, бел ва амсоли онҳоро зикр намудааст.

Мақолати савуми рисолаи мавриди назар ба илми нучум бахшида шудааст ва дар ҳикояҳои он аз ғайбати мунаҷҷимон маълумот ҷой дорад. Масалан, дар мақолаи савуми ҳикояи яқум аз хусуси баҳси файласуф ва мунаҷҷим Яъқуби Исҳоқи Киндӣ бо яке аз имомони ислом ахбор ҷой дорад: «...Яъқуби Исҳоқ тахтаи хок хост ва бархосту иртифоъ бигрифт ва толеъ дуруст кард ва зоича ба рӯи тахтаи хок баркашид ва кавокибро тақвим кард...» [4, с.87]. Чӣ хеле ки аз гуфтаҳои муаллиф бармеояд, барои мунаҷҷимон на танҳо устурлоб, балки тахтаи хок ва зоича, яъне ҷадвал лозим будааст. Аз ҳикоятҳои рисола бори дигар пай бурдан мумкин аст, ки қоғаз чун маводи асосӣ дар байни аҳли адабу ирфон мавқеи муҳим дошт. Мисоли равшани онро мо аз мақолати савум, ҳикояи аввал пайдо намуда метавонем.

Инчунин тахмин кардан ҳам шояд дуруст бошад, ки ҳокимон нисбат ба санъати мунаҷҷимон мароқи хоса доштанд. Гузашта аз ин, касби мунаҷҷимӣ дар ин давра тараққӣ карда будааст. Дар ин бобат санъати мунаҷҷимии Яъқуби Исҳоқи Киндиро санҷидани халифа Маъмун шаҳодат медиҳад: «... “Ё амиралмуъминин, бар он қоғаз чизе набишта аст, ки он чиз аввал набот будаасту охир ҳайвон шуда”.

Маъмун даст дар зерӣ ниҳол кард ва он қоғаз баргирифтун берун овард. Он имом навишта буд бар он ҷо, ки “Асои Мӯсо”. Маъмун азим таҷҷуб кард ва он имом шигифтиҳо намуд” [4, с.90].

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи омӯзиш ва баррасии ҳатталимкони масъалаи мазкур ҳулоса кардан мумкин аст, ки:

1. Ҳарчанд, ки объекти тадқиқоти «Чаҳор мақола» - и Низомии Арӯзии Самарқандӣ фарҳанги моддӣ нест, ҳангоми аз ҷониби муаллиф баррасӣ гардидани масъалаҳои дигар ин ё он унсурҳои фарҳанги моддӣ ёд шудаанд.
2. Асомии унсурҳои фарҳанги моддӣ ағлабан ҳини баёни тарзи зиндагӣ ва урфу одатҳои олимону аҳли дарбор ва умуман табақаҳои болоии ҷомеа ба назар мерасад.
3. Унсурҳои фарҳанги моддӣ, ки дар рисолаи мазкур инъикос шудаанд аз пояи баланди санъату ҳунари аҷдоди тоҷикон гувоҳӣ медиҳанд.
4. Новобаста аз он, ки маълумоти муаллифи рисола дар атрофи масъалаи баррасишаванда кам аст хусусияти фрагментарӣ доранд, «Чаҳор мақола»-ро манбаи муҳим барои омӯختани фарҳанги моддӣ тоҷикон номидан мумкин аст.

Калидвожаҳо: «Чаҳор мақола»; Низомии Арӯзии Самарқандӣ; фарҳанги моддӣ; санъати меъморӣ, ҳунармандӣ;

Пайнавишт:

1. Баевский, С.И. Средневековые словари (фарҳанги) – источник по истории культуры Ирана // *Очерки истории культуры Ирана*. – М.: Наука, 1984 – С.192 – 199.
2. Баевский, С.И., Ворожейкина З.Н. «Собрание редкостей» Низами Арузи Самарқанди как источник по истории культуры Средней Азии и Ирана X – XII вв.// «Палестинский сборник». – Л.: Наука, 1970. – С.34 – 45
3. Гафуров, Б. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав /Б.Гафуров.- Душанбе: Ирфон, 2010. – 870 с.
4. Самарқандӣ, Низомии Арӯзӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арӯзӣ Самарқандӣ; зери таҳрири Муҳаммад Қазвинӣ. – Техрон: Дебо, 1372 ҳ.ш. – 160 с.
5. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. /мурат.: С.Назарзода, А.Сангинов, Р.Ҳошим, Ҳ.Рауфзода - Душанбе:Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, 2010. Ҷ.1:950 с; -Ҷ.2: 945 с.
6. Холики, Абдухолик. К истории культуры и этнографии таджиков X – XIII веков. – Худжанд: Рахим Джалил, 2000. – 184 с.

Reference literature:

1. Baevsky S.I. *Mediaeval Dictionaries as the Sources of the History of Culture of Iran*. –M.: Science, 1984. – pp. 192-199.
2. Baevsky S.I. Vorozheykina Z.N. “Collection of Rarities by Nizami Aruzi Samarkandi as the Source on the History of Culture of Middle Asia and Iran of the X-th – XII-th Centries. // “Palestinian Collection.”Leningrad: Science, 1970. –pp. 34-35.
3. Gafurov B. *Tajiks: the Ancientest, Ancient and Mediaeval Histories* // B. Gafurov. –Dushanbe: Cognition, 2010.-870 pp.
4. *Collection of Rarities / Nizami Aruzi Samarkandi: under the editorship of Mukhammad Kazvini*. – Tehran: Debo, 1372 hijra. -160 pp.
5. *Tajik Language Interpretation Dictionary*. Compilers: S. Nazarzoda, A. Sanghinov, Kh. Raufzoda. –Dushanbe: The Institute of Literature Named after Rudaki, 2010. V.1., 960 pp. V.2. 945 pp.
6. Kholiki, Abdukholik. *On the History of Culture and Ethnography of Tajiks of the X-th-XIII-th Centuries*. –Khujand. State Publishing-House named after Rahim Djalil, 2000. -184 pp.